

1939-1945 Yılları Arası Türk Hikâyesinde Olumsuz Din Adamı Figürleri

Reverend Figures in Turkish Story Between 1939-1945

Esra KARA*

Dede Korkut, 2016/10: 29-42

Öz

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren dinin devlet idaresindeki otoriter gücünü kırmaya ve bu sayede toplumdaki ümmet bilinci yerine ulus bilincini yerleştirmeye yönelik çok sayıda devrim hayata geçirilmiştir; bu durum toplumdaki din ve din adamı algısını da yeniden şekillendirmiştir. Cumhuriyetin dine yönelik devrimleri, dinin ve din adamlarının toplum nazarında yabancılaşmasına/ötekileşmesine neden olurken; diğer taraftan da hikâye ve romanlarda olumsuz bir din adamı figürünün ortaya çıkmasına sebep olmuştur. *Geri kafalı/ yobaz* olarak tipeleştirilen bu din adamı figürü Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren çok uzun yıllar Türk edebiyatındaki varlığını sürdürmüştür.

Toplumda büyük bir değer erozyonunun yaşandığı 1939-1945 yılları arası dönemde de din adamları yine benzer kalıplar içinde ele alınmış ve hikâyelerde genellikle çıkar/menfaat peşinde koşan, saygınlığını yahut makamını korumak için türlü oyunlar çeviren ve tüm bu yönleriyle eskiyi çağrıştıran olumsuz bir tip olarak öne çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Hikâyesi, Din Adamı, Cumhuriyet Dönemi, Din Adamı Algısı, İkinci Dünya Savaşı,

Abstract

From the early years of the Republic a number of revolutions have been made in order to break the authoritarian power of religion upon the state and to replace the ummah consciousness with national awareness. And this case reshaped the perception of religion and reverend in the society. While the Republican revolutions concerning religion have caused the alienation of religion and reverends in the eyes of Turkish society on the other hand it also induced the creation of adverse character of reverends in stories and novels. Typified as bigoted, zealot, cloaked, this reverend figure existed for a very long time starting from the early years of the Republic.

During the years of the 1939-1945, when the society was experiencing a great value erosion, the reverends have been handled again in terms of same unfavorable patterns and appeared again in the stories and novels usually as a figure who follows his own benefits/interests.

Key words: Turkish story, reverend, Republican Period, perception of reverend, The Second World War.

* Yrd. Doç. DR. Sinop Üniversitesi, Eğitim Fakültesi. esrakara@sinop.edu.tr

Giriş

Cumhuriyet, Osmanlı devlet geleneklerinin ve bürokrasisinin, halkın düşünce ve inanış sisteminin, bir diğer ifadeyle de toplum yaşamının kökten değişimine yönelik jakobenist bir devrim hareketidir. Seyit Battal Uğurlu ve Selvi Demir de Cumhuriyeti Türkiye'nin Tanzimat sonrasında "medeniyet havzasını ikinci kez ve çok daha köklü şekilde değiştirme hamlesi, Osmanlı bakiyesi kurumlardan hızla uzaklaşmasının üstyapısal düzlemde gerçekleştiği" bir zaman dilimi (Uğurlu, Demir, 2013: 367) olarak nitelendirmektedirler.

Cumhuriyet sonrası arka arkaya hayata geçirilen devrimler yalnızca toplumsal yaşamı değil, aynı zamanda kişilerin kurumlarla ve kurumların birbirleriyle olan ilişkilerini ve hatta toplumun temel dinamiklerini de derinden etkilemiş ve yeniden şekillendirmiştir. Cumhuriyet'in ideolojik temellerinin belirlenmeye ve oturtulmaya çalışıldığı bu ilk dönemlerde, sosyal yaşamı ilgilendiren pek çok mesele de yine ideolojik bir yaklaşımla ele alınıp çözülmeye çalışılmıştır.

Cumhuriyet bir anlamda hayat ile siyasetin iç içe girdiği; sosyal, politik, eğitim ve ekonomi gibi alanlarda ideolojik temellerin esas alındığı bir geçiş dönemidir. Esasen Tanzimat, Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemlerindeki gibi siyasî veya sosyal infiallerin yaşandığı büyük geçiş dönemlerinde, hayat ve siyasetin iç içe girmesi konjonktür gereği kaçınılmaz bir sonuçtur. Söz konusu bu ve benzeri dönemlerde, gerek toplumsal yaşamın dizaynı gerekse üstyapının halkla bütünleşmesi ve rejimin ideolojik temellerinin halka benimsetilmesi gibi süreçlerde, hâkim gücün (iktidar/üstyapı) elindeki en etkin araç çoğunlukla sanat ve edebiyat olmuştur. Özellikle Cumhuriyetin ilk dönemlerinden başlayarak uzunca bir dönem sanat ve edebiyatta kanonik bir anlayışın hâkim olduğu kuşkusuzdur. Bu dönem siyasî yapı (tek parti rejimi) yalnızca toplum üzerinde değil edebiyat ve sanat üzerinde de etkili olmuş, bunun neticesinde uzun süre varlığını devam ettirecek bir edebiyat kanonu ortaya çıkmıştır. Selçuk Çıkla, bu dönemde inkılâba yönelik bir edebiyat kanonunun ve inkılâp edebiyatının varlığından özellikle söz etmektedir (Çıkla, 2007: 53)*.

Esasen edebiyat Tanzimat'tan itibaren siyasî yaşamla yakın bir ilişki içinde gelişmiş, hem Tanzimat'ın beraberinde getirdiği değer ve kavramların halka benimsetilmesi sürecinde hem de toplumsal ve siyasal değişimin bir tezahürü olarak toplumsal hayatta görülen çarpıkların eleştirilmesi noktasında, edebiyat ve basın (özellikle de gazeteler) önemli ve etkin birer rol oynamıştır.

Tanzimat'tan itibaren (ve hatta Tanzimat öncesi dönemde de izlerini görebileceğimiz) siyaset ve edebiyat arasındaki yakın ilişki Cumhuriyet döneminde de artarak varlığını devam ettirmiştir. Özellikle Cumhuriyet ideolojisi etrafında halkın düşünce, inanış ve yaşam tarzının yeniden şekillendirilmesi noktasında edebiyat, basın ve yayın faaliyetleri rejimin elindeki en etkin araçlardan biri olmuştur. Özbek, Cumhuriyet'in ilk yıllarında edebiyatın yeni ulusu yaratmak amacıyla resmi ideoloji ile yakın bir temas içinde geliştiğini, yeni ulusun ideolojisini ve modernleşme çabalarını

* Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz: Ahmet Cüneyt İssı, "Toplum Mühendisliği Bağlamında Kanon-Edebiyat İlişkisi", *Hece Dergisi Hayat-Edebiyat-Siyaset Özel Sayısı*, Sayı:90-91-92, 2004, s.360-370.

desteklemek ve geniş kitlelere yaymak için birçok romanın kaleme alındığını belirtmektedir (Özbolat, 2012: 2473-2474).

Özbolat ayrıca yeni ulus inşasının büyük bir hızla sürdürüldüğü bu süreçte, ilerleme ve değişimin edebi eserlerde öğretmen figürü üzerinden, ilerleyiş ve ideolojinin önündeki engelin de din adamı üzerinden gösterildiğini ve bu dönem romanlarında, ulus ideolojisi ve modernleşme anlatılarına paralel olarak dinin ve dinî figürlerin olumsuz biçimde resmedildiğini ve söz konusu bu eserlerde halkın 'körü körüne bağlı olduğu' eski din anlayışının Anadolu insanının geri kalma sebebi olarak sunulduğunu belirtir (Özbolat, 2012: 2473).

“Cumhuriyet’in ilk yıllarında ulus inşası, resmi ideoloji ve modernleşme çabaları ile sağlanmaya çalışılmış, ilerleme ve değişim öğretmen figürü üzerinden resmedilirken, ulusun yeni ideolojisi önündeki engel olarak din adamı gösterilmiştir. Din adamına karşı öğretmen figürüyle ulus inşası amaçlanmıştır. Bu romanlar, modernleşme anlatılarına paralel olarak dini ve dini kişilikleri olumsuz biçimde resmetmiş, halkın 'körü körüne bağlı olduğu' din anlayışı Anadolu insanının geri kalma sebebi olarak sunulmuştur.” (Özbolat, 2012: 2474)

Burada dikkat çeken temel meselelerden biri de Cumhuriyet ideolojisi etrafında dine gösterilen yaklaşımdır. Cumhuriyet döneminin önemli aydınlarından biri olan Halil Nimetullah Öztürk, Cumhuriyet reformlarının esas içeriğinin “dinin eleştirilmesi ve seküler bireylerin yetiştirilmesi” olduğunu ve artık İslamcılık çağının geçmişte kaldığını özellikle vurgulamaktadır (Altınkaş, 2011: 121) *. Aslında bu bakış açısı yalnızca Öztürk’ün değil aynı zamanda dönemin aydınlarının da hâkim bakış açısıdır. Özellikle Cumhuriyet ideolojisinin temel ilkelerinden biri olan laiklik ilkesinin “dinin, toplumda sınırlı bir rol oynadığını savunan bir doktrin olarak” din ve siyaset arasına keskin bir sınır çizdiği ve bu dönem sosyal hayatın sekülerlik merkezinde yeniden şekillendirildiği görülmektedir (Karslı, 2014: 1293).

“Geç kalmışlık psikolojisiyle, kültür ve teknoloji ayrımı yapmak; gelişmeye/teknolojiye dair olan şeyleri almak ama kültüre ilişkin tanımlamaları reddetmek üzere zorlanan/kurgulanan bir bilinç, dönemin bilginlerinin tavrı haline gelmiştir.” (Karslı, 2014: 1283)

Cüneyt İssi’nin da dikkat çektiği gibi; Tanzimat’tan itibaren, pek çok aydın ve yazar tarafından, özellikle miskinlik ve pasiflik telkin eden bir kadercilik anlayışı nedeniyle sık sık eleştirilen ve Osmanlı Devleti’nin yıkılışında temel sebeplerden biri olarak gösterilen din anlayışı, erken Cumhuriyet döneminin de en temel sorunlarından biri olmuştur (İssi, 2004: 367). Bu anlamda Fransa’daki laiklik modeli, bu problemin aşılması noktasında, “ayırıcı unsuru din olan Osmanlı kimliği karşısına ‘yeni insan’ kimliğini temsil eden ‘Türk kimliği’ni yertleştirmek” amacıyla ileri sürülmüştür (İssi, 2004:367).

Tayfun Atay da 1923’ten itibaren “Türk ulus-devletinin yapılış sürecinde en kapsamlı müdahaleye marûz kalan, böylece tarihsel süreç içerisinde yer aldığı toplumsal

* Aktaran: Evren Altınkaş.

zeminde daha öncekinden oldukça farklı bir yeni konumlanış almaya zorlanan kurum" olarak bir taraftan dini işaret ederken, diğer taraftan da "yeni oluş(turulmuş) ulus-devlet sınırları içerisinde, bu sınırlarla müteakabil bir "ulusal din" geliştirme gayreti"nin varlığına dikkat çekmektedir (Atay, 1998: 100-106). Dikkat çeken bir diğer nokta da bu dönemden itibaren dinin toplumsal hayatın ve kamusal düzenin içinden ötelenmesi, dışlanması, geri plana itilmesi ve yalnızca "Allah ile kul arasında bir hadise" olarak nitelendirilerek "kişi vicdanına hapsedilmek istenmesi"dir (Atay, 1998: 100-106). Bu açıdan bakıldığında ise, resmi ideolojinin din karşısında takınmış olduğu bu tutum dönemin aydın ve entelektüellerinin dine yaklaşımlarını da bir noktada anlaşılır kılmaktadır. Bu bakış açısı ve yaklaşım tarzı dönemin edebi ürünlerine de yansımış; Halide Edip Adıvar'ın *Sinekli Bakkal* ve *Vurun Kahbeye*, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Yaban* ve Reşat Nuri Güntekin'in *Yeşil Gece* romanlarında olduğu gibi bu dönem kaleme alınmış pek çok eserde din adamları genellikle belirli kalıplar içinde (gerici, yobaz, softa gibi) olumsuz bir figür olarak ele alınmıştır.

"Cumhuriyet'in asıl muhataplarını oluşturan halk arasında din olgusu o kadar kuvvetli bir biçimde etkisini sürdürmektedir ki, belki de bütün Cumhuriyet ideolojisinin ya da kanonunun en fazla uğraştığı, ancak bir türlü netlik sağlayamadığı alan burası olmuştur." (İssı, 2004:367)

Eski-yeni çatışmasını ve kültürel dejenerasyonu eserlerinde sıkça konu eden Peyami Safa da Cumhuriyet döneminin dine yönelik devrimlerini, dinî değer yozlaşmasına sebep olan başlıca âmiller arasında görmektedir (Özbalcı, 2000: 268). Safa'nın dikkat çektiği gibi, tüm bu devrimler** bir taraftan dinin ve din adamlarının sosyal ve toplumsal hayat içinden ötelenmesine neden olurken; diğer taraftan da hikâye ve romanlarda olumsuz bir din adamı figürünün ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kara cübbesi, kara sakalları ve koca sarığıyla görenlerde korku ve tedirginlik uyandıran *geri kafalı*, *yobaz* bir din adamı tiplemesi Cumhuriyetten itibaren Türk edebiyatında çok uzun yıllar varlığını sürdürmüştür.

Burada son olarak üzerinde durulması gereken bir nokta da, Sevgül Türkmenoğlu'nun belirttiği gibi, Türk romanında din algısının Cumhuriyet öncesine dek uzanıyor olduğu gerçeğidir. Türkmenoğlu'nun ifadesiyle Türk romanında din algısı Tanzimat romanı ile ortaya çıkmış, ancak gerek Tanzimat dönemi roman örneklerinde gerekse Servet-i Fünûn döneminde çok yoğun şekilde ele alınıp işlenmemiştir. Din algısının edebi eserlerde yoğun bir şekilde ele alınıp işlendiği asıl dönem milli edebiyat ve sonrasında Cumhuriyet dönemi olmuştur. Türkmenoğlu, Cumhuriyet dönemi eserlerinde dine bakışın büyük ölçüde olumsuz olduğuna, din adamlarının ise "genellikle sahtekâr, güvenilmez, çıkarıcı, cahil ve kaba tipler" olarak öne çıkarıldığına dikkat çekmektedir (Türkmenoğlu, 2015: 262). 1939-1945 yılları arası döneme, bir diğer deyişle Milli Şef Dönemi'ni de içine alan İkinci Dünya Savaşı dönemi Türk hikâyeciliğine

** Cumhuriyet döneminde, hilafetin ve şer'i mahkemelerin kaldırılması (1924), Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulması (1924), tekke ve zaviyelerin kapatılması (1925), hafta tatilinin cuma gününden pazara alınması (1925), şapka kanunu ile sarık-fes gibi sembolik anlam taşıyan öğelerin yasaklanması (1925), anayasadan "devletin dini İslam'dır" ibaresinin çıkarılması (1928) ve laiklik ilkesinin anayasaya girmesi (1937) gibi arka arkaya yürütülen çok sayıda devrimle, bir anlamda dinin devlet idaresindeki otoriter gücü kırılmaya ve bu sayede toplumdaki ümmet bilinci yerine ulus bilinci yerleştirilmeye çalışılmıştır.

bakıldığında ise, hikâyelerde din adamı ve dinî figürlerin ele alınmasında olumlu ve olumsuz yaklaşım örneklerine rastlanmaktadır. Ancak Cumhuriyetten itibaren ağırlıklı olarak öne çıkan yaklaşım tarzının olumsuz olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Değerlerin Dejenereasyonu ve Yitimi

1939-1945 yılları arası dönem, Türkiye’de siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik hayatın İkinci Dünya Savaşı’nın yoğun tesirleri altında kaldığı bir dönemdir. Adnan Cemgil bu dönemi “yurdumuzun sosyal varlığı üzerinde dünya olaylarının en geniş ölçülerde tepkiler yaptığı bir zamanda yaşıyoruz” diyerek ifade eder (Cemgil, 1944: 8). Her ne kadar Türkiye fiilî olarak İkinci Dünya Savaşı’na katılmamış olsa da savaş boyunca tüm gelişmeleri yakından izlemiş, bu süreçten politik, ekonomik ve sosyal anlamda derinden etkilenmiştir.

Diğer taraftan Cumhuriyetin ilanıyla başlayan yenileşme/modernleşme süreci ve yeni rejimin kendi değerlerini yaratma ve benimsetme serüveni, 1939-1945 yılları itibarıyla de aynı hızla devam etmektedir. Türkiye’de köyden kentlere göçün hızla arttığı bu dönemde (Karaömeroğlu, 2009: 5) “Cumhuriyetin en büyük atılım hareketi” (Karaömeroğlu, 2009: 6) olarak nitelendirilen Köy Enstitüleri’nin (1940) kurulmuş olması da bir tesadüf değildir.

Karaömeroğlu’nun tespitiyle söyleyebiliriz ki, kendisine yeni bir kitle yaratmak zorunda olan yeni rejim (Karaömeroğlu, 2009: 3) bu kitlenin eğitimine büyük önem vermiş, gerek Halk Evleri ve Köy Enstitüleri gibi oluşumlarla gerekse *Ülkü, Yücel, Yurt ve Dünya* gibi basın yayın organları ile Kemalist ideolojiye bağlı, dış dünyaya açık, rasyonel dünya görüşüne sahip, araştıran ve sorgulayan bir kitle inşasını hedeflemiştir. Fakat hem bu eğitim anlayışının yerleşmesi hem de Kemalist dünya görüşünün benimsetilmesi sürecinde (eski) bazı değerlerin, kaçınılmaz olarak değersizleştiği, önem kaybettiği yahut geri plana itildiği görülmektedir. Bu bağlamda Cumhuriyet dönemi hikâyelerinde muhteva açısından dikkat çekici meselelerden biri de *değerlerin yitimi ve sorgulanması*dır. Özellikle erken Cumhuriyet döneminden itibaren bu konunun ayrıntılı olarak ele alınıp incelenmesine büyük ihtiyaç vardır.

İncelememize konu olan 1939-1945 arası dönem hikâyelerine bakıldığında ise, bu dönem eserlerinde aile ve memuriyet hayatının yanı sıra değerlerin dejenere olduğu alanlardan bir diğeri de din/dinî öğelerdir. Bu bağlamda inançlar ve dinî değerler ekseninde ortaya çıkan yozlaşmayı Cumhuriyet ve Cumhuriyetin devrimleriyle ilişkili olarak düşünmek ve değerlendirmek çok daha yerinde olacaktır.

“...‘din ahlakının yerine iş ve bilim ahlakını getirmek, iş saygısını, ortak ve yeni bir din gibi’ kabullenmek, Köy Enstitüsü kurucularının ana ilkelerinden birisi olmuştur (Eyüboğlu, 1999:76). Bu nedenle de Köy Enstitüsü programında dine yer verilmemiştir. Çünkü ancak bilimsel esaslara uygun olarak eğitilmiş, akıl ve mantığını inanç sistemlerinin önüne almasını bilen öğretmenlerin (Öklem, 2008:374) devrim aracı olarak kurulan bu kurumlarda (Kirby, 2010:379) devrimin bütün dinamizmini yüklenip, sarıklı köy hocalarının yerini

alabileceklerine inanılmaktadır (Tonguç, 1947:419).” (Özcan, 2014:66)*

1939-1945 tarihleri arasında yaşanan İkinci Dünya Savaşı, hiç kuşkusuz ki Türkiye’de sosyal hayatı olduğu kadar edebiyatı da derinden etkilemiştir. Bununla birlikte İkinci Dünya Savaşı, Cumhuriyetin ilanının hemen akabinde meydana geldiği için, bu dönemde yalnızca dış meseleler değil; yeni kurulan rejimin kendi iç meseleleri de henüz bir çözüme kavuşturulmuş değildir. Rejimin ruhunu halka telkin etmek, Kemalist ideolojiyi halka aşılacak ve bu noktada kendine bağlı bir taban yaratmak isteyen CHP, sosyal ve kültürel anlamda yazarların kaleminden faydalanmayı bu dönemde de ihmal etmemiştir.

Buraya kadar ifade edildiği gibi, Cumhuriyet rejimi yeni bir halk, yeni bir algı, yeni bir dünya görüşü, batıl inançlardan ve hurafelerden arındırılmış yeni bir din anlayışı ve en nihayetinde yeni bir insan yaratmak arzusunda. Fakat devrimlerle arka arkaya yerinden oynatılan taşlar bir anda yerini bulmamış; bu durum birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Bunda kuşkusuz ki devrimlerin özüne inilmeyip şeklen benimsenmiş olmasının da önemli bir payı vardır. Örneğin laiklik ilkesini benimsetme çabaları, din ve din adamlarının ötelenmesine, toplumda dini değerlerin ve inançların yozlaşması ve sorgulanmasına yol açmıştır. Bu dönem hikâyelerinde ve genel olarak Cumhuriyet dönemi hikâyelerinde din adamlarının sevimsiz, itici ve kimi zaman kadınlar karşısındaki zaafı ile ön plana çıkarılmasında, kuşkusuz ki bu algının da önemli bir etkisi olmuştur.**

“Cumhuriyet döneminde kaleme alınmış birçok romanda dine ve din adamlarına olumsuz bir tutum olduğu görülür. Kamusal alanda dini kimlikle görünen insanların gerçekte bu görüntünün aksine bir kişilikte ve şaşırtacak kadar düşük karakterde ilişkiler ağı içinde oldukları gösterilmeye çalışılır. Bu türden insanların gerçek kimliklerini ortaya çıkarmak, onları topluma bu yüzleri ile göstermek, yazarları harekete geçiren temel görev dürtüsü gibi görünmektedir.” (Uğurlu, Demir, 2013: 368-369)

Yukarıda yalnızca bir kaçını saydığımız örneklerin dışında Cumhuriyet dönemi roman ve hikâyesi içinde, inançlar ve dini değerler bakımından yozlaşmanın konu edildiği çok sayıda eser bulunmaktadır. 1939-1945 yılları arasında yazılan hikâyelere bakıldığında ise bu sayı çok daha az, ancak oldukça dikkat çekici niteliktedir.

1939-1945 Yılları Arası Türk Hikâyesinde Olumsuz Din Adamı Figürleri

1939-1945 yılları arası Türk hikâyelerinde din adamı tipi, genellikle çıkar ve menfaat peşinde koşan, cinsî ve ahlakî zaafılarıyla ön plana çıkarılmış, saygınlığını yahut makamını korumak için kendi menfaatine göre hükümler veren, yozlaşmış, yobaz,

* Sabahattin Eyüboğlu, *Köy Enstitüleri Üzerine*; Fay Kirby, *Türkiye’de Köy Enstitüleri*; Hüseyin G. Öklem, *Olayazdı, Köy Enstitüleri Yaşasaydı Türkiye Nasıl Olurdu?* ve İsmail Hakkı Tonguç’un *Canlandırılacak Köy* adlı eserlerinden alıntılan Zeynep Özcan.

** Necip Fazıl Kısakürek, durumu İslami bir perspektiften ele alarak, erken Cumhuriyet’in İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşadığı kriz ortamının “Allahçılık ve iman anlayışının yitirilişinden” kaynaklandığını söylemektedir. Bkz: Nazan Üstün, *Büyük Doğu Mecmuası’nın Siyasal Analizi*, s. 107

olumsuz bir tiptir. Bu dönem hikâyeleri arasında inançların ve özellikle de din adamı ekseninde dini değerlerin itibarsızlaştırılmasını konu eden, tarafımızdan tespit edilmiş hikâyeler şunlardır: Kenan Hulusi Koray'a ait *Köyde Cinayet* ve *700.000 Dolarlık İncil*; Kemal Bilbaşar'a ait *Kel İmam'ın Fesleri*; Yusuf Ahıskal'a ait *Küçük Hoca*; Şemsettin Kutlu'ya ait *Çoban Suyu*; Fahri Celal Göktulga'ya ait *Tespîh* ve *İstiskal*; Münife Baran'a ait *Davul Hoca*; Feridun Ankara'ya ait *Devir*, Orhon Seyfi Orhon'a ait *Selam Söyle* ve *Kara Kaplı Kitap*.

Bilbaşar'ın "bir inkılâp hikâyesi" notuyla, 1939'da **Aramak** dergisinde yayımladığı *Kel İmamın Fesleri* (Bilbaşar, 1939: 26-31) adlı hikâyesi, aydın-yobaz karşıtlığı içinde, bir imam ile nahiye müdürü arasındaki sürtüşmeyi konu etmektedir. Kasabaya yeni bir nahiye müdürünün gelmesi ile rahatları bozulan Kel İmam ile muhtar, nahiye müdürüne karşı birlik olup köylüyü yanlarına çekerler. Asıl meselenin şahsi hırs ve menfaatler olduğu ise çok geçmeden ortaya çıkar.

Kasabaya yeni gelen nahiye müdürünün ilk icraatı, nüfus cüzdanını ve evli olan herkese resmi nikâhı zorunlu tutmak ve çocukların okuması için bir okul yaptırmak olur. Köylünün nahiye müdüründen bildiği bu icraatlar, aslında Cumhuriyetin getirdiği hak ve yeniliklerdir. Bu yenilikler, çocuklarını askere ve okula göndermeye alışık olmayan, bir anlamda kendilerini seçkin bir sınıf arasında gören muhtar ve imamı rahatsız eder.

Şapkanın zorunlu tutulduğunu bildiren emrin köylere ulaşmasından sonra, köydeki itibar ve hâkimiyetlerini kaybedeceklerinden korkan imam ve muhtar, dini de alet ederek köylüyü bu emre karşı çıkmaya zorlarlar. İmam, şapkanın bir "gâvur âdeti" olduğunu ve şapka takmanın nikâhı düşüreceğini söyler:

"Türklüğün alameti kırmızı bayrak, Müslümanlığın alameti kırmızı festir. Gâvur olmaktan kurtulmak için şapkaların altına kırmızı fes giymek lazımdı." (s.31)

Kel İmam'ın Fesleri'nde öne çıkarılan bu olumsuz din adamı figürü Cumhuriyet'ten itibaren belirmeye başlayan yanlış din adamı tiplemesinin en belirgin örneklerinden biridir. Devletin hükümlerini İslam çerçevesinde değil kendi menfaat ve çıkarları doğrultusunda yorumlayan, dini kullanarak halkı devlete ve devrimlere karşı kışkırtan, yeniliğe tamamıyla kapalı, yobaz bir tip olan bu figür, Cumhuriyet roman ve hikâyesinde uzun yıllar varlığını sürdürmüştür.

Göktulga'ya ait *İstiskal* (Göktulga, 1943: 140-143) adlı hikâyede, olumsuz bir dinî figür olmamakla birlikte, din adamlarının toplumdaki itibar ve saygınlıklarının nasıl yerle bir edildiği dikkat çekicidir. Hikâye, Hüseyin Ağa'nın ramazanda yardım toplamak için evine gelen imamlara oynadığı kurnaz ve sevimsiz oyunu konu eder. Yardım toplamak için gelen imamlar, Hüseyin Ağa'nın ikramları ile öyle yiyip içerler ki teravih namazını kılabilmek için zar-zor ayağa kalkarlar. Fakat tam namaz biteceği sırada, Hüseyin Ağa silahını imamlara doğrultup "olmadı!" diyerek, her defasında namazı yeni baştan kıldırır. Canlarının derdine düşen imamlar o korku ve yorgunlukla ne için geldiklerini bile unuttukları Hüseyin Ağa'nın evinden apar topar kaçmak zorunda kalırlar.

Göktulga'nın söz konusu bu hikâyesinde temelde dikkat çeken asıl mesele, din adamlarının güç karşısında duruş ve tavırlarından asla ödün vermemeleri gerektiğidir. Zira din adamı bir anlamda İslam ahlak ve hukukunun da bir temsili olarak düşünülmektedir ve İslam inancına göre karşısında mutlak itaat gereken yegâne güç Allah'tır. Onun dışında her türlü güç ve nefsanî arzu karşısında eğilmek, bir diğer

ifadeyle zafiyet göstermek kişiyi söz konusu hikâyede olduğu gibi gülünç durumlara düşürecek, bunun yanı sıra toplumdaki konum ve itibarını da zedeleyecektir.

Şemsettin Kutlu'nun, temelde köylünün su sıkıntısını konu eden *Çoban Suyu* (Kutlu, 1943: 12-13) adlı hikâyesinde ise din adamı figürü *öğretmen-imam karşıtlığı* içinde konu edilmektedir. Tek bir ağacı bile olmayan, küçük bir dereye hasret Kesecik köyünün yıllardır akmakta olan cılız su kaynağı, ardı ardına gelen zelzelerden sonra büsbütün kesilir. Köylüler her müşküllerinde olduğu gibi bu sıkıntılarında da öğretmen ve imama başvurarak, ayrı ayrı bu işin hikmetini sorarlar. Ancak "öğretmenle imamın sözleri birbirini tutmadığı için ehalinin zihni bütün bütün çıkmazlara" (s.13) girer.

"İmama kalsa bu, cenabı hakkın kullarına gösterdiği mucize çeşidinden bir ceza idi ve mutlak göze görünmez kuvvetlerin, şeytan veya meleklerin müdahalesi ile meydana gelmişti. (...) Oysaki köy öğretmeni aynı fikirde değildi. Öğretmen de yaşlı başlı, dindar bir adam olmakla beraber hadiseyi tam başka türlü izah etti; köylülere kendilerinin anlamıyacakları bir tarzda bir yer sarsıntısının suyun mecrasını böyle değiştirebileceğini kayan toprak ve taşların gözün eski yerini örteceğini söyledi." (s.12)

Görüldüğü gibi bu hikâyede de din adamı gerçek İslam'ın değil, yanlış, yozlaşmış, hurafelere dayalı bir sistemin temsilcisi gibidir. Bu hikâyede ve daha önceki hikâyelerde de dikkat çeken asıl taraf ise bu şekilde ortaya çıkarılan yozlaşmış din adamı figürü ile halkın zihnindeki din ve din adamı algısının da dejenere edilmesi, bir diğer ifadeyle de toplum nazarında din ve din adamının itibar kaybetmesidir. Kutlu'nun bu hikâyesinde 'doğru-yanlış', 'gerçek-hurafe' arasındaki karşıtlık yalnızca öğretmen-imam çatışması üzerinden örneklenmekle kalmamış, alt metin itibarıyla okuyucuya Cumhuriyet döneminde gerçek aydınların ve yol göstericilerin, gerçek bilgiye ulaşmada asıl rehberin din adamları değil Cumhuriyetin yetiştirdiği öğretmenler olduğu mesajı verilmek istenmiştir.

Münife Baran'ın *Çınaraltı* dergisinde yayımlanan *Davul Hoca* (Baran, 1942: 13-14) isimli hikâyesinde ise dinin özüne inememiş hoşgörüsüz din adamlarının eleştirisi yapılmaktadır. Köylünün bir türlü sevemediği ve şişman göbeğine telmihle ona "*davul hoca*" ismini taktığı Baki Hoca, hikâyedeki olumsuz din adamı figürüdür. Kimsenin sözüne itibar etmediği, vaaz edecek olsa herkesin camiye terk ettiği bu "*sevimsiz adam*", insanları korkutarak dine yaklaştıracaklarını sanan, bu yönüyle de Cumhuriyet sonrasında eskiye telmih edilen bir dinî anlayışın temsilcisidir. Köylüyü zaten *dine fazla düşkün* görmeyen (s.13) Baki Hoca, insanları korkutarak, beddualar ederek camiye çekmeye çalışır. Ancak Baki Hoca'nın bedduaları köylüyü camiye çekmediği gibi insanları kendisinden büsbütün uzaklaştırır, üstelik hocanın beddualarının aksine köyde verim ve bereket günden güne artar. Baki Hoca'nın beddualarının aksine köyde bolluk ve bereketin artması, onun dua ve bedduaları makbul olmayan, sathî bir din adamı olduğuna işaret etmek bakımından hikâyenin dikkat çekici ayrıntılarından biridir.

Davul Hoca isimli hikâyede dikkat çeken bir diğer taraf da Baki Hoca'nın *olumlu-olumsuz* karşıtlığı içinde okurun karşısına çıkarılmış olmasıdır. Münife Baran *olan* karşısına *olması gereken* din adamı olarak Lokum Hoca'yı çıkarır. Çok sevildiği için

köylüler tarafından bu isimle anılan Lokum Hoca, Baki Hoca'dan önce aynı köyde görev yapmış olan eski imamdır. Hikâyede bu iki din adamı üzerinden vurgulanmak istenen asıl mesele ise insanların dine korkutularak değil sevdilerek yaklaştırılacağı ve dindar görünen softalara halkın artık itibar etmediğidir.

Kara Kaplı Kitap, (Orhon, 1943a: 8-10) Orhan Seyfi Orhon'un sahtekâr bir din adamı etrafında, dini argümanların halkı kandırmada en kolay ve en etkili yol olduğunu konu ettiği satirik bir hikâyesidir. Kasapzade Bursavî Hacı Kasım Efendi, kasabaya kadı olarak gelmiş, ilminin şöhreti kadar kara kaplı kitabının ünü de bir o kadar yayılmıştır. Mahkemede ne zaman tereddütlü bir dava olsa, Kasapzade derhal kara kaplı kitaba başvurmakta; üç kere öpüp alnına koyduğu kitabı dikkatlice okuduktan sonra hükmünü vermektedir. Halkın nazarında da kara kaplı kitabın hükmü bir anlamda şeraitin hükmü sayılır olmuştur. Öyle ki kara kaplı kitaba bakılarak verilen hükme, kimsenin itiraz ettiği görülmemiştir. Her ne kadar, Hacı Kasım Efendi'nin cahilliği, rüşvet yediği ve istediğini koruduğu gibi bazı dedikodular ortada dolaşmaktaysa da kimsenin bu dedikodulara itibar ettiği yoktur.

Hacı Kasım Efendi'nin on beş seneden fazla bakarak hüküm verdiği ve yıllardır herkesin içinde yazılanları merak ettiği kara kaplı kitabın sırrı ise, nihayet vade erişip Hacı Kasım Efendi Hakk'ın rahmetine kavuşunca açığa çıkar. Zira kara kaplı kitap, içinde et ve alacak hesaplarından başka hiç bir şey olmayan sıradan bir kasap defteridir. Ancak bunun da bir keramet olduğunu düşünen kasabalı, Hacı Kasım'ın ilmini de beraberinde alıp gittiğine hükmeder. Bu bakımdan *Kara Kaplı Kitap*, halkın dini inançlarının nasıl kişisel menfaat ve çıkarlar doğrultusunda kullanıldığını ve dini değerler alet edilerek halkın nasıl kandırıldığını göstermesi açısından dönemin dikkate değer hikâyelerinden biridir.

Selam Söyle, (Orhon, 1943b: 12-13) yine Orhan Seyfi Orhon'a ait, bu başlık altında örnek gösterebileceğimiz bir diğer hikâyedir. Hikâye, kadına zaafı ile öne çıkartılan Müezzîn Bahaî Efendi'nin arsızlık ve ahlaksızlığına dini nasıl alet ettiğini ve din adamı kisvesi altında yaptığı ahlaksızlıkları konu eder. Müezzîn Bahaî Efendi, camiinin hemen bitişiğindeki evde oturan ve evli bir kadın olan Mahpeyker Hanım'a büyük ilgi ve arzu duymaktadır. Söz ve tavırları ile Mahpeyker Hanım'ı sürekli rahatsız eden Bahaî Efendi, gönderdiği uygunsuz aşk mektupları ile de kadını büsbütün canından bezdirmiştir. Ezanı da ahlaksızlığına alet eden Müezzîn Bahaî Efendi, Mahpeyker Hanım'a olan ilgisini sabah ezanında, makamına uydurduğu sözlerle dile dönecek kadar ileri gider. Hiçbir şeyin farkında olmayan köylü ise, hocanın artık sabah ezanlarını daha dokunaklı okuduğunu düşünüp hislenmektedir. Nihayet Bahaî Efendi'nin arsızlıklarına daha fazla dayanamayan Mahpeyker Hanım durumu olduğu gibi kocasına anlatır ve karı-koca beraber oynadıkları bir oyunla Bahaî Efendi'ye unutamayacağı bir ders verirler. Yaptıklarına pişman olan müezzîn o günden sonra bir daha kadının etrafında dolaşamaz.

Görüldüğü gibi bu hikâyede de okuyucunun nazarında antipatikleştirilmiş bir din adamı yer almaktadır. Ancak diğer hikâyelerden farklı olarak Orhon'un söz konusu bu hikâyesinde din adamı bu kez cinsî zaaf ve ahlaksızlığı ile öne çıkarılmıştır. Elbette ki toplumda bunun gibi örneklerin görülmesi olasıdır. Bunların doğruluk ya da gerçekliğini tartışmak bu yazının konusu değildir. Burada konu edilen asıl durum, din adamlarının bu dönem hikâyelerinde (ve genel olarak Cumhuriyetin ilk dönem edebi eserlerinde) genellikle olumsuz açılardan konu ediliyor olmasıdır. Böylelikle halkın

gözünde büyük değer arz eden hatta kutsal kabul edilen bazı dinî öğelerin sorgulanır konuma çekildiği ve bu yönde bir algı yaratılmaya çalışıldığı yukarıdaki örnek hikâyelerden de anlaşılmaktadır.

Kenan Hulusi Koray'ın *Köyde Cinayet* (Koray, 1940: 72-82) isimli hikâyesi, yine zaafı ile öne çıkarılan bir başka din adamının hikâyesidir. Yaz tatilini sakın ve huzurlu bir ortamda geçirmek isteyen Ahmet Cemil, şehre yakın köylerden birine gelir. Daha karşılaştığı ilk andan itibaren köyün imamı dikkatini çeker:

“Ahmet Cemil, başını kaldırır kaldırmaz, kafası usturayla traş edilmiş olmasına rağmen, üç günlük bir sakalın yüzünü simsiyah bir dikenle kapladığı köy imamı ile karşılaştı.” (s.77)

İmam, henüz orta yaşlarında bekâr bir adamdır ve “bütün köye sahip gibi” bir eda içindedir (s.79). Köyün kâtibi, imamın köyün kızlarına musallat olduğunu ve onları rahatsız ettiğini söyler:

“Köy kâtibi, imamın köy kızlarına göz koyduğunu; köylüler tarlalarında iş başındayken imamın sakalından da utanmıyarak açık saçık bir takım hikâyelerle köy kızlarını baştan çıkardığını söylüyor; kendi nişanlısı için de imam böyle bir hareket yapacak olursa kendisini nasıl zaptedebileceğini soruyor...” (s.80)

Hikâye imamın köyde ölü bulunması ile sona erer. Yedi kurşunla öldürülen imamı kimin öldürdüğü ise belli değildir. Koray'ın kimi kısımları belirsizlik içinde bıraktığı bu hikâyesinde, tıpkı Orhon'un *Selam Söyle* isimli hikâyesinde olduğu gibi, bir din adamının ahlakî yönden düştüğü zaafa vurgu yapılmaktadır. Benzer şekilde bu hikâyede de, erdem ve ahlakî ile öne çıkması beklenen din adamının cinsî zaafı ve bu yöndeki ahlaksızlığıyla öne çıkarıldığı görülür.

Bu konuda örnek olarak değerlendirebileceğimiz son hikâye Yusuf Ahıskalı'nın *Küçük Hoca* (Ahıskalı, 1940: 63-66) isimli hikâyesidir. Hikâyenin kahramanı, çocukluğundan itibaren baskıcı ve korumacı bir eğitimle yetiştirilmiş ve ailesinin isteğiyle müezzin olmuş bir gençtir. Hikâyede, genç müezzinin Dalgacı Mahmut ile olan ahablığı ve bu arkadaşlığın onu (camide) esrar çekmek gibi bazı kötü alışkanlıklara sürüklemesi konu edilir.

Bütün bu örneklerde de görüldüğü gibi, bu dönem hikâyelerinde din adamı, genelde olumsuz vasıflarıyla öne çıkarılmış, sevimsiz bir tiptir. Ancak Kenan Hulusi Koray'ın *Tarlaya Çevrilen Su* hikâyesinde olduğu gibi, din adamının akıl danışılır, sözüne itibar edilir bir figür olarak yer aldığı bazı hikâyeler de vardır. Ancak bu hikâyelerin sayısı oldukça azdır.

Sonuç

Cumhuriyet yalnızca bir rejim değişikliği değil, baştan aşağı yeni bir ulus inşası, eğitimden ekonomiye, bürokrasiden kamusal düzene topyekûn bir devrim hareketidir. Atatürk ilke ve inkılabları doğrultusunda uygulamaya konulan devrimler kaçınılmaz olarak Osmanlı'dan kalan geleneksel pek çok kurum ve değerlerin sorgulanmasına, birçoğunun da olumsuzlanmasına sebep olmuştur.

Genel itibarıyla Cumhuriyetten sonraki ilk dönemde, Cumhuriyet'in getirdiği batılı inkılap ve değerler yerine halkın geleneksel eğitim anlayışına ve değerler dünyasına karşı sürdürdüğü güçlü bağlılık, edebî eserlerde de konu edilmiş; Cumhuriyetin aydın kadrosunu teşkil eden ve Cumhuriyet'in okullarında yetişen *öğretmen, kaymakam, mühendis, doktor..* gibi memurlar yerine halkın *imam, hoca, muhtar* gibi figürlere itibar etmesi yine edebî eserler vasıtasıyla eleştirilmiştir.

1939-1945 yılları arası döneme bakıldığında, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren dini değer ve figürler karşısında gösterilen eleştirel tavrın edebî eserlerde yine aynı şekilde devam ettirildiği görülmektedir. Özellikle erdem ve ahlak sahibi olmaları beklenen din adamlarının niteliksiz, cahil ve ahlaksız olarak ele alındığı hikâyeler, rejiminin dine yönelik hayata geçirdiği devrimlerin bir anlamda ne kadar önemli ve gerekli olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Bahset Karslı'nın da dikkat çektiği gibi geleneksel toplumlarda din-devlet-siyaset ilişkisi sorunlu bir ilişki değildir. Aksine din adamları yönetim ve yöneticilerle çok yakın bir ilişki içindedirler. Öyle ki, "yöneticiler, din adamlarının desteğini alarak kutsal bir meşruiyet bulmaya çalışmışlardır." (Karslı, 2014:1280) Karslı, din-siyaset arasındaki tartışmayı Batıya ve Batının geçirdiği süreçlere dayandırmakta; bu tartışmanın bilimsel devrimlerle zaman içinde evrilerek, seyrinin laiklik ve demokrasi bağlamında yeniden şekillendiğine dikkat çekmektedir (Karslı, 2014: 1281).

"Batılı kültür çevresine "mensubiyet" in, kalkınmanın ve medenileşmenin tek yolu olduğu vurgulanan bu dönemde, bu "tek yol" un İslami kültürle tıkanmaması için, laiklik son derece katı ve dine karşı bir tavır olarak uygulanmıştır." (Özcan, 2014: 63)

Cumhuriyet dönemi ideolojisinin ve Kemalist devrimin üzerinde en dikkatle durduğu meselelerden biri de kuşkusuz ki kültür konusudur. "Geleneksel kültürün temel değerlerinin modern Cumhuriyet ilkelerini kökten sarsabileceği kaygısı", geleneksel nitelikteki "millî kültür politikalarından vazgeçilip yerine hümanist bir kültür anlayışının benimsenmesi sonucunu doğurmuştur" (Özcan, 2014: 63). Bu noktada İkinci Dünya Savaşı dönemi Türk kültür hayatının en önemli olayı *hümanist düşüncenin* gelişmesi ve yaygınlık kazanmasıdır. 1940'larda çıkartılan **Yücel** dergisinin de bu noktada önemli katkıları olmuştur (Elbir- Karakaş, 2007: 383). Bunun yanı sıra, özellikle bu dönem lise ve ortaokullarda uygulanan müfredat programları gözden geçirildiğinde, 1938-1950 yılları arasında uygulanan hümanist politikaların bir neticesi olarak, tarih eğitimi ve öğretiminin Atatürk dönemindeki Türk tarihine vurgu yapan yapısından çıkarıldığı da görülmektedir. Bunun yerine Yunan-Roma tarih ve medeniyetinin öğretilmesine ağırlık verilirken, Türk tarihi ve medeniyetinin öğretilmesi ise geri plana itilmiştir (Elbir- Karakaş, 2007: 386). Fakat "resmî bir politika olarak benimsenen ve dönemin kültür politikalarına damgasını vuran hümanizm" in asıl ve en önemli etkisi,

Özcan'ın da dikkat çektiği gibi, (özellikle 1938 sonrası) "Tanrı merkezli sosyal ve kültürel hayat yerine, insan merkezli bir kültürel hayatı" öngörmesidir (Özcan, 2014: 63).

Tüm bu veriler ışığında, özellikle şu noktanın altını çizmek gerekir: Cumhuriyet'in dine yönelik devrimleri ile temelde asıl amaçlanan, hiç kuşkusuz ki din alet edilerek halkın kandırılması, geri bırakılması ve istismar edilmesi gibi hususların önüne geçmektir. Ancak gerek yanlış uygulamalar, gerekse devrimlerin sathi düzeyde ele alınıp özüne inilmemiş olması gibi nedenlerle, toplumda bir değer erozyonu yaşandığı da muhakkaktır. Bu durum dönemin edebi eserlerine de kaçınılmaz olarak yansımış; devrimlerin ve yenileşmenin önünde engel olduğu düşünülen pek çok kurum ve yapı edebî eserler vasıtasıyla yazarlar tarafından da eleştirilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı ve savaş olgusu, Türk hikâyeciliğine pek çok yeni tema kazandırmakla birlikte, bu dönem edebiyatının Cumhuriyetle şekillenen edebiyatın bir devamı olduğunu unutmamak gerekir. Kuşkusuz ki İkinci Dünya Savaşı, 1939-1945 yılları arası Türk hikâyeciliğinde hem konu hem de tematik açıdan çok önemli bir yer tutmaktadır. Zira kültürün bir parçası ve "kültürel sürekliliğin temel göstergelerinden" (Lekesiz, 2003:16) biri olan edebiyat, ülkeyi derinden etkileyen her siyasî ve sosyal olay gibi İkinci Dünya Savaşı'ndan ve savaş ortamının yarattığı toplumsal, sosyal, ekonomik ve psikolojik koşullardan fazlasıyla etkilenmiştir. Ancak bu dönem hikâyelerinde özellikle dine ve din adamlarına yönelik algıda doğrudan savaşın değil, Cumhuriyet dönemi inkılâp ve düşünce sisteminin rolü ve etkisi söz konusudur. Bununla birlikte erken dönem Cumhuriyet edebiyatının bu hususta sistematik davrandığını söylemek için en azından 1920-1950 tarihleri arasındaki edebi metinlerin büyük çoğunluğunu incelemeye dâhil etmek gerekir (1920-1950 arası edebiyat eserlerine bakıldığında ise 'hoppa/züppe tipler', romantik aşıklar, aldatan tipler, vatanseverler, milliyetçi tipler, alafrağa.. vb. tiplerin, olumsuz din adamı tipinden çok daha fazla yer bulduğu görülmektedir). Dolayısıyla bu incelemede asıl üzerinde durulan tarih aralığı 1939-1945 yılları arasındadır ve incelenen hikâyelerden hareketle, bu dönem hikâyelerinde ortak bir din adamı figüründen söz edilebilir.

Bu dönem hikâyelerine inançlar ve dinî değerler ekseninde baktığımızda ise ağırlıklı olarak en dikkat çeken husus, dinî değer ve inançlar alet edilerek halkın kandırıldığına (*Kara Kaplı Kitap*) vurgu yapılması ve dini duyguların istismar edilerek Cumhuriyet inkılâp ve devrimlerinin halka kötü gösterilmeye çalışılmasıdır (*Kel İmamın Fesleri*). Bunun yanı sıra hikâyelerde yer alan ahlaksız (*Köyde Cinayet, Selam Söyle*), yobaz (*Davul Hoca*), cahil (*Çoban Suyu*), kişisel menfaatlerini halkın menfaatinde, dini değer ve emirlerden üstün gören, fırsatçı (*Kel İmamın Fesleri*) ve sahtekâr (*Kara Kaplı Kitap*) din adamı tipleri, dönemin yazarlarının ve bir anlamda toplumun da bu yöndeki algısını ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- AHISKALI, Yusuf (1940) . “*Küçük Hoca*”, **Bizden İyileri**, s.63-66.
- ALTINKAŞ, Evren (2011). “*Cumhuriyetin İlk Yıllarında Aydınlar: Kurucu İdeolojinin Seçkinleri*”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı 14, s.114-132.
- ATAY, Tayfun (1998). “*Bir Sorun Olarak Dine Bakış*”, **Birikim Dergisi**, Sayı 105-106, s.100-106. <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/6266/bir-sorun-olarak-dine-bakis#.V0WG75GLSUK> (Erişim: 12.05.2016, 14.30)
- BARAN, Münife (1942). “*Davul Hoca*”, **Çınaraltı**, Sayı 22, s.13-14.
- BİLBAŞAR, Kemal (1939). “*Kel İmamın Fesleri*”, **Aramak**, Sayı 7, s. 26-31
- CEMGİL, Adnan (1944). “*Geçen Yılın Fikir Hayatı*”, **Yurt ve Dünya**, Sayı 37, Cilt 5, Sonkanun 1944, s.8-18.
- ÇIKLA, Selçuk (2007). “*Türk Edebiyatında Kanon ve İnkılâp Kanonu*”, **Muhafazakâr Düşünce**, Sayı 13-14,
- ELBİR, Bilal. KARAKAŞ, Ömer (2007), “*Cumhuriyet Dönemi Türk Kültür ve Edebiyatında Hümanizmin Etkileri*”, **Turkish Studies**, Volume 2/4, Fall, s.381-392.
- GÖKTULGA, Fahri Celal (1943). “*İstiskal*”, **Eldebir Mustafendi**, s.140-143.
- ISSI, Ahmet Cüneyt. “*Toplum Mühendisliği Bağlamında Kanon-Edebiyat İlişkisi*”, **Hece Dergisi Hayat-Edebiyat-Siyaset Özel Sayısı**, Sayı:90-91-92, 2004, s.360-370.
- KARAÖMERLİOĞLU, Asım (2009). “*Orda Bir Köy Var Uzakta: Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*”, **Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi**, 21 Mart 2009, http://www.obarsiv.com/pdf/AsimKaraomerlioglu_NB.pdf, (Erişim: 11.10.2012, 11:30)
- KARSLI, Bahset (2014). “*Cumhuriyet Dönemi Din-Siyaset Tartışmaları: Ahmet Hamdi Akseki Örneği*”, **Turkish Studies**, s. 1279-1298.
- KORAY, Kenan Hulusi (1940). “*Köyde Cinayet*”, **Bir Otelde Yedi Kişi**, s. 72-82.
- KUTLU, Şemsettin (1943). “*Çoban Suyu*”, **Çınaraltı**, Sayı 70, C.3, s. 12-13.
- LEKESİZ, Ömer (2003). **Öyküce Konuşmalar** , Meneviş Kitapları, 1. bs., Ankara.
- ORHON, Orhan Seyfi (1943a). “*Kara Kaplı Kitap*”, **Çınaraltı**, Sayı 89, C.4, s. 8-10.
- ORHON, Orhan Seyfi (1943b). “*Selam Söyle*”, **Çınaraltı**, Sayı 112, s. 12-13.
- ÖZBALCI, Mustafa (2000). “*Peyami Safa'nın Romanlarında Batılılaşma Problemi ve Dini Hayatın İzleri*”, **Kültür Köprüsü**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ÖZBOLAT, Abdullah (2012). “*Bir Ulus Yaratmak: Erken Dönem Cumhuriyet Romanında Din Adamının Temsili*”, **Turkish Studies**, Volume 7/4, s. 2473-2474.
- ÖZCAN, Zeynep (2014), “*Psiko-Sosyal Açından İnönü Dönemi Dinî Hayatla İlgili Bazı Değerlendirmeler*”, **Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, Vol. 3, No. 2, June, s.60-87.

- TÜRKMENOĞLU, Sevgül (2015). “Türk Romanının Din Algısında Popülist Bir Durak: Hidayet Romanları”, **International Journal of Languages’ Education and Teaching**, 3/2, s.261-274.
- UĞURLU, Seyit Battal. DEMİR, Selvi (2013). “Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Tekke ve Zaviyeler”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 24, Cilt 6. s.367-379.
- ÜSTÜN, Nazan (2011), **Büyük Doğu Mecmuası’nın Siyasal Analizi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- YENEN, İbrahim (2012). “Yazılı Basında ‘Din Adamı’ Kimliğinin Temsili”, **Turkish Studies**, Volume 7/2, s. 1161-1181.